

УДК 339.562:339.564

КЫРГЫЗСТАНДА ИМПОРТ, ЭКСПОРТ ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСҮШ БАЙЛАНЫШЫН БААЛОО

Э. А. Турсунбекова, магистрант, Кыргыз-Түрк «Манас» университети
<tursunbekova.nura@gmail.ru>

ASSESSMENT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IMPORT, EXPORT AND ECONOMIC GROWTH IN KYRGYZSTAN

E. A. Tursunbekova, Master Student of the Kirgiz-Turkish Manas University

ОЦЕНКА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ ИМПОРТОМ, ЭКСПОРТОМ И ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Э. А. Турсунбекова, магистрант Кыргызско-Турецкого университета «Манас»

Abstract

This paper examines the nature and extent of interaction and feedback between export, import and Economic growth in Kyrgyz economy for the 1992-2013 period. The results of the Granger-causality test show that there is causality from import to export and economic growth. Also a result of the VAR analysis of these variables indicates that there is a positive relationship between economic growth and import. But there is no causality relationship between exports and economic growth. Between import and export has a very close relationship, and this relationship increases over the time.

Key words: Economic growth, exports, imports, Granger-causality tests, VAR analysis.

Аннотация

В эмпирическом исследовании проведен анализ причинной связи между экспортом, импортом и экономическим ростом в Кыргызстане за период 1992-2013 гг. Итог единого корневого теста показал, что все серии являются стационарными. В тесте Грэнджера рассмотрена причинная связь между экономическим ростом, импортом и экспортом, в результате теста связь «импорт-экспорт» является односторонней и связь импорт-экономический рост тоже односторонняя. В результате анализа VAR между экономическим ростом и внешней торговлей, особенно импортом, есть положительная связь, а между экспортом и экономическим ростом связи нет. Анализ показал, что между импортом и экспортом есть положительная тесная связь, и она прогрессирует.

Ключевые слова: экономический рост, экспорт, импорт, тест Грэнджера, VAR-анализ.

1. Киришүү

Өлкөнүн экономикасынын саламаттыгын көргөзгөн негизги көрсөткүчтөрдүн бири анын өсүш жөндөмдүүлүгү. Калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу максатта экономикалык өсүштү камсыз кылуу, мамлекеттин приоритеттүү максаттарынын бири болуп саналат. Экономикалык өсүштү камсыз кылууда негиз катары эл аралык соода-сатык каралып келет. Изилдөөчүлөрдүн айтуусуна ылайык эл аралык соода экономикалык өнүгүш жана өсүшкө эң керектүү кубаттуулуктун генератору катары эсептелет.

Тышкы соодада эң негизги көрсөткүчтөрү болгон экспорт, импорттун жана экономикалык өсүш арасында байланыш кеңири талкууланган темалардын бири. Экономисттердин көбү экспортту экономикалык өсүшкө оң таасир берээрин белги-лешет. Акыркы 35 жылдан бери өнүккөн өлкөлөрдүн көбү, мурун колдонуп жүргөн «импорттоо багытында экономикалык өсүштү камсыз кылуу» саясатынан экспорттоо багытында экономикалык өсүштү камсыз кылуу саясатына өтүшкөн. Экономиканын өсүшүнө себептүү деп экспортту эсептөө менен бирге, экспорт жана экономикалык өсүш арасында себептүүлүк байланышы экспорттон экономикалык өсүшкө карата, экономикалык өсүштөн экспортко карата да болушу мүмкүн. Өзгөчө экспорт менен экономикалык өсүш арасында карама-каршы себептүүлүк байланыштын болушу мүмкүн же болбосо алардын арасында эч кандай байланыштын болбой калышы да мүмкүн [1]. Бул боюнча Кыргызстанда экспорттун, импорттун жана экономикалык өсүштүн себептүүлүк анализин жүргүзүүнү туура көрдүм.

Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгон күндөн тарта өз алдынча дүнөлүк рынокко чыгууга жол ачылды. Өлкө ичинде либералдык соода сатык режим орноду, ушул себептерден улам Кыргызстан соода сатыкка эркин жана ачык өлкө болду. КМШ өлкөлөрүнөн биринчи болуп 1998-жылы дүйнөлүк соода уюмуна мүчө болушу жана бажы биримдигине кириши тышкы соода тармагын андан да жандандырган. Эркин сооданын натыйжасында Кытайдан келген арзан импорттук товарлардын санынын көбөйүүсү ички өндүрүмдүүлүктү төмөндөткөн. Муну менен бирге өлкө ичинде ири ишканаларды мамлекет тарабынан физикалык жактарга менчиктештирүү уруксатын бергенден тарта, көп ишканалар токтоп, өлкө ичинде өндүрүмдүүлүк төмөндөгөн. Ушул себептерден улам жогоруда айтып өткөн Кытайдан келген арзан импорттук товарлардын санынын жогорулашы тышкы соода тармагында баланстын жоголушуна себеп болгон. 1992-жылдагы статистикалык көрсөткүчтү алып карасак экспорт – 317,0 млн. доллар, импорт – 420,7 млн. долларды түзүп, сальдо минусу менен -103,7 млн долларды түзгөн. Ошол убактагы баланстагы сальдонун терс көрсөткүчү бүгүнкү күндө да терс бойдон калууда [2]. 2014-жылдын январь-декабрында тышкы соода жүгүртүү 7 612,3 млн. АКШ долларын түзгөн. Анын ичинде экспорт – 1 879,9 млн. АКШ доллары, импорт – 5 732,4 млн. АКШ долларын түздү. Импорттун көлөмү экспорттун көлөмүнөн чоңоюп кеткенине байланыштуу соода балансынын терс сальдосу 3 852,5 млн. АКШ долларын түздү. Баланстагы терс көрүнүш жылдан жылга өсүүдө. Ошол эле учурда ИДП Кыргызстанда 1992-жылы 92,5 млн. сомду түзсө 2014-жылы 397,3 млрд. сомду түздү, бул көнүш баштапкы жылга салыштырмалуу ИДПта өсүштү көргөзүп турат [3].

Изилдөөнүн максаты 1992-2013-жылдар аралыгындагы жылдык көрсөткүчтөрдү колдонуу аркылуу Гренджер себептүүлүк жана VAR тесттеринин колдонуу менен Кыргызстанда экспорт, импорт жана экономикалык өсүш байланышынын себептүүлүк анализин жасоо болуп саналат. Ушул максатта изилдөө эки бөлүккө бөлүнүп каралды, биринчи бөлүмүндө теоретикалык негиздерге жана буга чейинки изилдөөлөргө көңүл бурулса экинчи бөлүмүндө статистикалык маалымат-тар, анализдерде колдонулган методдор ирети менен түшүндүрүлүп, эмпирикалык жыйынтыктары көрсөтүлөт.

2. Теориялык негиздер жана изилдөөлөр

Тышкы соода жана экономикалык өсүш байланышы, тышкы сооданын экономикалык өсүштүн фактору катары көптөн бери изилденип келет. Бул боюнча меркантилисттердин, физиократтардын, классикалык жана неоклассикалык багыттардын ж.б. эмгектеринде каралган. Меркантилизмдин өкүлдөрү Т.Ман, А.Монкретьен, А.Серр, Г.Скаруффи, У.Стаффорд «тышкы сооданы улуттун акча байлыгын топтоочу жалгыз жол» деп эсептешкен [4]. Андан кийин булардын оюна каршы физиократтар: Ф. Кенэ, П. Мерсье де ла Ривьер «улуттук байлыктын көбөйүүсү тышкы сооданын жардамысыз эле жүргүзүлөт» – деп белгилешкен [5]. Классикалык окуунун негиздөөчүсү Англиялык политэкономист А.Смит, Д.Рикардо жана Дж. Ст. Милль тышкы соода аркылуу өлкөнүн байлыгынын өзгөрүүсүнө оң таасир бере тургандыгын далилдешкен. Бул боюнча А. Смит өзүнүн абсолюттук артыкчылык концепциясында, андан кийин Д.Рикардо өзүнүн салыштырмалуу артыкчылык

концепциясында ага толуктоолорду киргизген. Алар эмгектин эл аралык бөлүнүшүнүн негизинде, керектөөнүн өсүүсү аркылуу тышкы соода өлкөнүн байлыгын өстүрөт деген. Импорттук товарларды аз талап кылып жана өлкө ичинде өндүрүлгөн товарлардын, өлкө тышында талабынын жогору болгон өлкө тышкы соодадан байлыкка оң эффект алаарын Дж. Ст. Милль аныктаган [6, б. 4]. Неоклассикалык багыттын өкүлдөрү Э.Хекшер - Б.Олин теоремасы Самуелсандын Моделинде тышкы сооданын эркин жүргүзүлүшү жана өзгөчө өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө тышкы сооданын ачыктыгы экономикалык өсүштү жогорулатаарын баса белгилеген [6, б. 11]. Мындан кийин бул модельди Гроссман жана Хелпман колго алып, тышкы соода өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу менен бирге эле жаңы технологиянын кеңири жайылышына түрткү болуп, экономикалык өсүштү жогорулатаарын айтышкан.

Тышкы сооданын экономикалык өсүш менен байланышы боюнча бир канча эмпирикалык изилдөөлөр да жүргүзүлгөн. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө экспорттун, импорттун жана экономикалык өсүштүн арасындагы байланышын, алардын бири-бирине канчалык деңгээлде таасир берээрин изилдешкен. Бул изилдөөлөрдө өлкө, изилденген убакыт жана колдонулган методдор арасында ар биринде ар башка айрымачылыктар бар.

Демирхан жана Акчайдын (2005) экспорттун жогорулашы жана экономикалык өсүш арасында Турция мамлекети үчүн себептүүлүк байланышын изилдешкен, жыйынтыгында киши башына түшкөн ички дүң продукттун, реалдуу экспорт жана реалдуу импорт арасында узун убакыттагы байланыш бар экендигин аныкташкан.

Чыңгыз Акташ Турция мамлекетинде экспорт, импорт жана экономикалык өсүш арасында себептүүлүк анализин жүргүзгөн. Бул изилдөө Грангер Себептүүлүк анализи тести менен жазалган жана Түркиянын 1996-2006-жылдардагы статистикалык маалыматтарды камтыган. Изилдөөнүн жыйынтыгында кыска мөөнөт араалыгында экспорт, импорт жана экономикалык өсүш арасында эки тараптуу себептүүлүк байланыш бар экенин көргөзгөн. Ал эми узун убакыт аралыгында экспорттон импортко, импорттон экспортко, экономикалык өсүштөн экспортко, эконо-микалык өсүштөн импортко бир тараптуу себептүүлүк байланышы аныкталган [7].

Филиз Кадынын эмгегинде 1995-2005-жылдар аралыгына таандык маалыматтарды өз ичине камтыган, бирдик тамыр тести, Грангер себептүүлүк тестин колдонуу менен Кыргыз Республикасынын тышкы соода жана экономикалык өсүштүн себеп-байланышын аныктаган. Изилдөөнүн жыйынтыгында Кыргызстанда экономикалык өнүгүү менен тышкы сооданын ортосунда, өзгөчө импорттун чоң таасири бар экендиги, ал эми экспорт жана экономикалык өсүш арасында байланыш жок экендиги аныкталган. Муну менен Кыргызстанда экономикалык өсүш импортко байланыштуу экени далилдеген [8].

Тышкы сооданын экономикалык өсүшкө таасири боюнча Экрем Гүл, Ахмет Камажы жана Серхан Конянын жүргүзгөн изилдөөсүндө 5 Түрк мамлекеттери: Казакстан, Кыргызстан, Өзбекстан, Тажикстан, Түркменстан жана Турция үчүн 1994-2010-жылдар арасында панелдик анализ аркылуу изилдөө жүргүзүлгөн. Изилдөөнүн жыйынтыгында узун убакыт аралыгында экспорттон өсүшкө карата эки тараптуу себептүүлүк бар экендиги, импорттон экономикалык өсүшкө карата бир тараптуу себептүүлүк бар экени аныкталган [9]. Хамиддин жана башкалардын (2005) Түштүк Азия мамлекеттеринде (1973-2002) экспорт жана экономикалык өсүш байланышын себептүүлүк тести аркылуу жүргүзгөн изилдөөсүндө экспорттун экономикалык өсүштө позитив бир байланыш бар экени аныкталган [10].

3. Статистикалык маалыматтар, колдонулган модель жана анын жыйынтыктары

Кыргызстандын экспорт, импорт жана экономикалык өсүш байланышын анализдөөдө 1992-2013-жылдардагы экспорт, импорт жана экономикалык өсүш (ИДП) жылдык көрсөткүчтөрү млн. сом менен каралган жана ал көрсөткүчтөр Кыргыз Республикасынын улуттук статистикалык комитетинин электрондук маалымат булактарынан алынган. Анализдөөдө негизги көрсөткүчтөр: «EX»-экспорт, «IM»-импорт жана «GDP»- экономикалык өсүш (ички дүң продукт) өзгөрмөлөрү колдонулган.

Өзгөрмөлөр арасында байланыштын багытын жана даражасын аныктоо үчүн вектордук авторегрессия «VAR» анализин колдонобуз. VAR анализин жасоодон мурун катарлардын стационардуулук тестин жазайбыз. Убакыт катарлары менен иштөөдө колдогу маалыматтарыбыздын узун убакыт аралыгында байланыштын бар же жок экендигин аныктоо үчүн бул катарлардын стационардуулук анализи жазалышы керек. Бир өзгөрмөнүн стационардуулук тартибинен же биринчи айрымачылыгынан кийин стационардуу болуп – болбогондугун аныктоо үчүн Engle & Granger тарабынан сунушталган кеңири таралган «Кеңейтилген Дики-Фуллер (Augmented Dickey Fuller - ADF)» тести жана аны менен биргеликте өзгөргөн дисперсиянын бар же жок экенин эске алган «Филиппс-Перрон (Phillips-Perron – PP)» стационардык тесттери колдонулган. ADF бирдиктүү тестин жасоодо өзгөрмөлөрдөгү өзгөрүүчү вариациядан арылуу үчүн өзгөрмөлөрдүн логарифмасы алынды, натыйжада өзгөрмөлөрдүн алдына «L» тамгасы коюлду. ADF бирдиктүү тестинин жыйынтыгы төмөнкү таблица 1де берилген.

Таблица 1 – ADF бирдиктүү тестинин жыйынтыгы

Өзгөрмөлөр	ADF тестинин жыйынтыгы		PP тестинин жыйынтыгы	
	Константа бар, тренд жок	Константа жана тренд бар	Константа бар, тренд жок	Константа жана тренд бар
LGDP-экономикалык өсүш	-6.50*(0)	-16,64*(0)	-5,28*(2)	-14,78*(1)
LEX-экспорт	-5,83*(0)	-8,65*(0)	-5,36*(1)	-8,38*(2)
LIM-импорт	-4,36*(0)	-8,15*(0)	-3,94*(2)	-8,15*(0)

Маанилүүлүк деңгээли жылдызча менен белгиленген, *5% ишеним деңгээлинде каралган. Кашанын ичиндеги маанилер кечигүү узундугун көргөзгөн Schwarz маалымат критерийи.

Жогорудагы таблицанын жыйынтыгына караганда деңгээлде 5% ишеним деңгээлинде эки тестин тең жыйынтыгы стационардуу экендиги маалым болду.

VAR модели үчүн оптималдуу кечигүү узундугун Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FRE), Akaike (AIC), Schwarz(SC) жана Hannan Quinn (HQ) критикалык маанилеринин эң кичине кечигүү узундугу тандалып алынды.

Таблица 2 – VAR кечигүү узундугун аныктоочу критерийлер

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-3.622020	NA	0.000419	0.735780	0.884175	0.756242
1	53.40589	88.71008*	2.06E-06	-4.600654	-4.007073	-4.518808
2	61.63418	10.05680	2.50E-06	-4.514909	-3.476142	-4.371677
3	76.87385	13.54637	1.68E-06	-5.208206	-3.724253	-5.003588
4	107.1996	16.84764	3.21E-07*	-7.577733*	-5.648594*	-7.311730*

*Критерий тарабынан тандалып алынган кечигүү узундугун көргөзөт.

2 таблицанын жыйынтыгына ылайык LR ге карата кечигүү узундугун 1 деп алынды. Себеби LR кечигүү узундугунда VAR модели туруктуу болуп саналат.

Өзгөрмөлөрдүн арасында байланыштын багытын аныктоо үчүн Granger тести жазалган. Гренджер себептүүлүк тести өзгөрмөлөр арасында байланыштын багытын көрсөтөт, бирок өзгөрмөлөр арасында багыттын байланышы жөнүндө маалымат бербейт. Тагыраак айтканда Гренджер себептүүлүк тести өзгөрмөлөр арасындагы байланыштын бар же жок экенин маалымдайт, бирок ал байланыштын оң же терс экенин көргөзбөйт.

Таблица 3тө көргөзүлгөндөй Гренджер тесттин жыйынтыгында импорттун экономикалык өсүшкө карата жана импорттун экспортко карата байланышы бар экени аныкталды. Башкача айтканда экономикалык өсүш импорттон көз каранды, ошондой эле өлкө ичинде экспорт импорттон көз каранды экендиги маалым болду.

Таблица 3 – Гренджер себептүүлүк тесттин жыйынтыгы

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Probability
LGDP does not Granger Cause LIM	18	2.38869	0.12789
LIM does not Granger Cause LGDP		4.90658	0.02238*
LEX does not Granger Cause LIM	18	0.70220	0.60983
LIM does not Granger Cause LEX		6.59320	0.00921*
LEX does not Granger Cause LGDP	18	0.99343	0.45874
LGDP does not Granger Cause LEX		2.07512	0.16687

*5% дык ката үлүшүнө ылайык мааниге ээ.

Импорт (LIM)→ Экспорт(LEX)

Импорт (LIM)→Экономикалык өсүш (LGDP).

Ал эми экономикалык өсүштө өзгөрүүлөр импорттун өзгөрүүсүнө таасир этпейт, байланыш жок. Ошондой эле көрүнүш экспорттун экономикалык өсүшкө таасиринде, экономикалык өсүштүн экспортко жана экспорттун импортко байланышында көрүлгөн.

Кыска жана узак убакыт аралыгында себептүүлүк байланышына таандык натыйжаларды кийинки анализ, вектордук авторегрессия «VAR» модели берет. Экспорт, импорт жана экономикалык өсүшүнө VAR модели аркылуу анализ жасоонун натыйжасында төмөндөгүдөй жыйынтык алынды.

Таблица 4төгү VAR моделинин жыйынтыгына ылайык импорт экспортко оң таасир берет жана ошондой эле импорт экономикалык өсүшкө да оң таасир берээри аныкталды.

Таблица 4 – VAR модели (Vector Autoregression Estimates)

	LIM	LEX	LGDP
LIM(-1)	1.464561	0.813483	0.664807
	(0.22152)	(0.14793)	(0.13851)
	[6.61149]	[5.49903]	[4.79982]
LEX(-1)	-0.395194	0.554059	0.252602
	(0.57589)	(0.38459)	(0.36008)
	[-0.68623]	[1.44065]	[0.70151]
LGDP(-1)	-0.328517	-0.700314	-0.236987
	(0.54639)	(0.36488)	(0.34163)
	[-0.60125]	[-1.91928]	[-0.69369]
C	3.034341	3.989852	4.533365
	(0.78393)	(0.52352)	(0.49016)
	[3.87068]	[7.62123]	[9.24872]

VAR Model: LIM = C(1,1)*LIM(-1) + C(1,2)*LEX(-1) + C(1,3)*LGDP(-1) + C(1,4)

LEX = C(2,1)*LIM(-1) + C(2,2)*LEX(-1) + C(2,3)*LGDP(-1) + C(2,4)

LGDP = C(3,1)*LIM(-1) + C(3,2)*LEX(-1) + C(3,3)*LGDP(-1) + C(3,4)

VAR Model – Substituted Coefficients:

LIM = 1.46456081*LIM(-1) - 0.3951937848*LEX(-1) - 0.3285173425*LGDP(-1) + 3.034340847

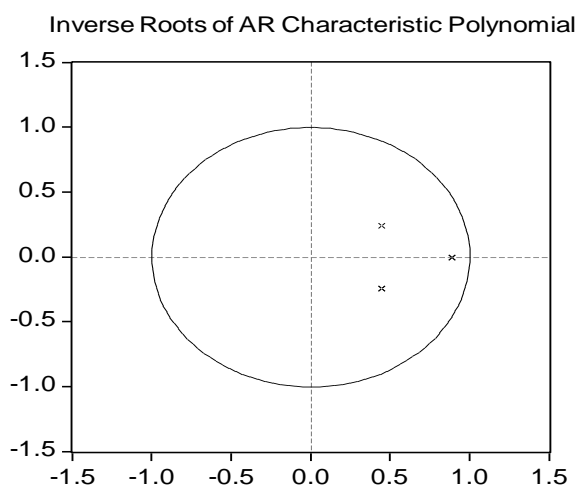
LEX = 0.8134833308*LIM(-1) + 0.5540586114*LEX(-1) - 0.7003140646*LGDP(-1) + 3.989852246

$$LGDP = 0.6648065491 * LIM(-1) + 0.252602147 * LEX(-1) - 0.2369871603 * LGDP(-1) + 4.533365272$$

VAR моделинин жыйынтыгынын ишенимдүүлүгү төмөнкү тесттер аркылуу сыноого алынды. Төмөндөгү таблица 5те жана сүрөт 1де көргөзүлгөндөй, эгер модуль боюнча терс тамырлар бирден кичине болсо жана бирдик айлананын ичинде жайгашкан болсо, бул учурда моделдин стационардуулугу жөнүндө жыйынтыкка барууга болот. Сүрөт 2де көргөзүлгөн таасир-жооп анализинде (Impulse-Response Analysis) чыккан жыйынтыкка ылайык экспортто 1 стандарттык чектөө түрүндөгү шок импортко 2-6 жыл аралыгында азайтуучу таасир берүүдө. Ал эми экономикалык өсүштөгү 1 стандарттык чектөө түрүндөгү шок импортко кыска мөөнөт аралыгында аз таасир берет, узак мөөнөт аралыгында статистикалык жактан маанисиз.

Таблица 5 – Терс тамырлардын маанилери

Тамырлар	Модуль
0.889913	0.889913
0.445860 - 0.239806i	0.506259
0.445860 + 0.239806i	0.506259

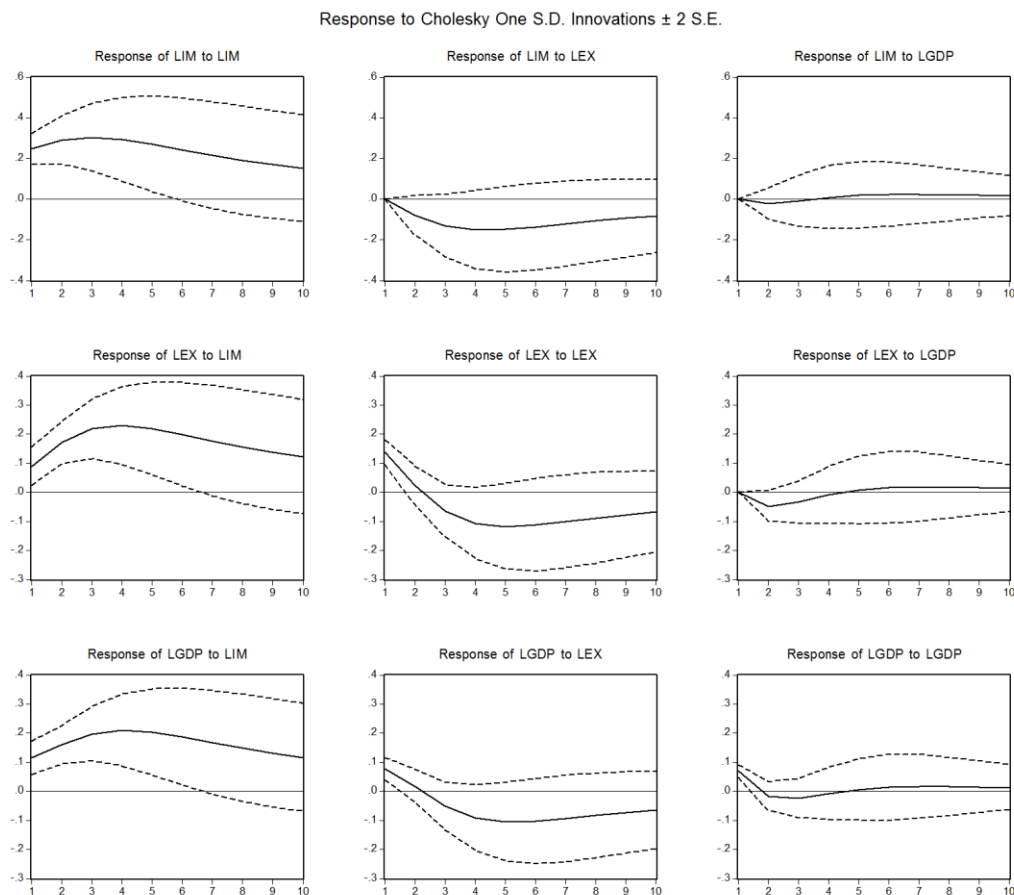
Сүрөт 1. AR мүнөздүү полиномдун терс тамырлары

Импортто 1 стандарттык чектөө түрүндөгү шок экспортко баардык жылдар аралыгында оң таасир берүүдө. Ал эми экономикалык өсүштөгү 1 стандарттык чектөө түрүндөгү шок экспортко кыска мөөнөт, 1 жылдын аралыгында азайтуучу маанини берет, андан аркы жылдарда аз таасир берет, узак мөөнөт аралыгында статистикалык жактан маанисиз.

Импортто 1 стандарттык чектөө түрүндөгү шок экономикалык өсүштү узун жана кыска мөөнөт аралыгында оң таасир берет, ал эми экспорттогу 1 стандарттык чектөө түрүндөгү шок импортко кыска мөөнөт аралыгында (1 жылдык) маанилүү жана оң багытта таасир берет. 3-6 жыл аралыгында экономикалык өсүштү азайтуучу таасир жаратууда.

Кыска мөөнөт аралыгында 1-жылдык көрсөткүчтө импорттун дисперсиясындагы өзгөрүүлөрдүн 100%ы өзүндөгү өзгөрүүлөрдөн таасирленет. Узак мөөнөт аралыгында импорттун дисперсиясындагы өзгөрүүлөр 82%ы өзүндөгү өзгөрүүдөн, ал эми 18%ы экспорттоодон таасирленери көрүнүп турат. Убакыттын өтүшү менен импорттун өзүнө-өзү

таасири белгилүү денгээлдө төмөндөп, экспорттун таасири оң багытта өзгөрүп, таасири аз-аздан жогорулайт. Бул боюнча маалымат таблица 6.1де көргөзүлгөн.

Сүрөт 2. Импульстук каршылык көрсөтүү анализи

Таблица 6 – Дисперсиялардын декомпозициясы (Variance Decomposition)

Таблица 6.1 – Импорттун дисперсиясынын декомпозициясы				
Чейрек	Стандарттык ката	LIM	LEX	LGDP
1	0.247180	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.389409	95.41262	4.242677	0.344706
3	0.511151	90.63998	9.130283	0.229734
4	0.608573	87.22577	12.59350	0.180738
5	0.682612	85.02728	14.75286	0.219866
6	0.737599	83.65631	16.05954	0.284151
7	0.778346	82.79887	16.86017	0.340964
8	0.808818	82.24882	17.36840	0.382786
9	0.831903	81.88218	17.70609	0.411734
10	0.849609	81.62744	17.94090	0.431664

Таблица 6.2де экспорттун дисперсиясынын декомпозициясы каралган. Кыска мөөнөт аралыгында 1-жылы экспорттун дисперсиясындагы өзгөрүүлөрдүн 71%ы өзүндөгү өзгөрүүлөрдөн, 29%ы импорттон таасирленет.

Узак мөөнөт аралыгында 10чу жылы экспорттун дисперсиясындагы өзгөрүүлөр 22% ы гана өзүндөгү өзгөрүүдөн, ал эми 77%ы импорттон таасирленери, 1 гана пайызы экономикалык өсүштөн таасирленери көрүнүп турат. Демек убакыттын өтүшү менен импорттун экспортко таасири оң багытта өзгөрүп, жогорулап жатат. Ал эми экономикалык өсүштүн таасири убакыттын өтүшү менен төмөндөдө.

Таблица 6.2 – Экспорттун дисперсиясынын декомпозициясы

Чейрек	Стандарттык ката	LIM	LEX	LGDP
1	0.165070	29.32373	70.67627	0.000000
2	0.243345	62.58889	33.39980	4.011312
3	0.334560	75.47287	21.36901	3.158126
4	0.419578	77.85892	20.08186	2.059216
5	0.487723	77.75885	20.69220	1.548953
6	0.538756	77.34656	21.29652	1.356920
7	0.576177	77.04038	21.67414	1.285480
8	0.603724	76.85927	21.88739	1.253340
9	0.624299	76.75859	22.00778	1.233630
10	0.639915	76.70155	22.07963	1.218822

Таблица 6.3тө кыска мөөнөт аралыгында биринчи жылдагы маалыматта экономикалык өсүштүн дисперсиясындагы өзгөрүүлөрдүн 20% ы гана өзүнүн өзгөрүүлөрү түзүп, убакыттын өтүшү менен бара бара төмөндөй баштайт да 10-жылда 2% гана түзөт. 55%ы импорттон таасирленип, 10-жылы 79%га чейин жогорулайт. Ал эми экспорттун таасири 1 жылы 25%ды түзүп, андан ары 3-жылга чейин төмөндөөнү көргөзүп, 4-жылдан ары таасири жогорулайт, 10-жылы 18% түздү.

Таблица 6.3 – Экономикалык өсүш дисперсиясынын декомпозициясы

Чейрек	S.E.	LIM	LEX	LGDP
1	0.154552	54.76095	24.96245	20.27660
2	0.223553	77.27160	12.49273	10.23567
3	0.303573	84.18848	9.656319	6.155204
4	0.380483	84.06053	11.96692	3.972542
5	0.444197	82.63837	14.43312	2.928512
6	0.493086	81.42820	16.12317	2.448632
7	0.529466	80.61175	17.17243	2.215823
8	0.556431	80.09394	17.81785	2.088214
9	0.576605	79.76523	18.22665	2.008114
10	0.591905	79.54964	18.49778	1.952583

Жалпылап айтканда экономикалык өсүштөгү өзгөрүү импортко байланыштуу, узак мөөнөт аралыгында 80%таасир берет. Ошондой эле көрүнүш экспорттон байкаса болот. Экспортто узак мөөнөт аралыгында импорттун таасири 76% түзөт. Муну менен биз Гренджер себептүүлүк тестинде чыккан жыйынтыкты, импорттун экономикалык өсүшкө жана экспортко таасирин VAR анализи менен дагы бир жолу тастыктадык.

Изилдөөнүн жыйынтыгында Кыргызстанда экономикалык өнүгүү менен тышкы сооданын ортосунда, өзгөчө импорттун оң байланышы бар экендиги, ал эми экспорт жана экономикалык өсүш арасында байланыштын жок экендиги аныкталды. Импорт менен

экспорттун ортосунда оң, тыгыз байланыш бар, жана бул байланыш убакыттын өтүшү менен жогорулоосун көргөзүүдө.

Демек Кыргызстанда Бажы биримдигиндеги тарифтер коюлуп, ишке киргизиле баштаганда импорттук товарлардын баасы жогорулап, көлөмү төмөндөйт, бул учурда бизде реэкспортко багытталган экспорттун көлөмү төмөндөйт, муну менен бирге экономикалык өсүш да төмөндөйт. Бажы биримдигине кирүүдө экономикалык өсүштү камсыз кылуу үчүн өлкөнүн ичинде инвестициянын негизинде кайра иштетүүчү өнөр жайларды куруу, өндүрүштөрдү жогорулатуу керек.

Колдонулган адабияттар

1. Saatçioğlu, C. ve Karaca, O. (2004), “Türkiye’de İhracat İle Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1980 Dönüşümünün Etkisi”, İstanbul Ün. İşletme Fak. İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi: Yönetim, Sayı:49.

2. Кудабаев, З.И. [и др.]. Развитие внешней торговли Кыргызстана за годы независимости [Текст] / З.И. Кудабаев, Ц.Г. Ким, Т.Г. Крапивкина // Реформа. – Б., 2000. – № 2. – С.-74

3. Кыргыз Республикасынын Статистикалык Комитетинин электрондук статистикалык маалыматтары: www.stat.kg

4. Ивашковский, С. Н. Макроэкономика [Текст]: учебник / С. Н. Ивашковский. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Дело, 2002.

5. Колесов, В.П. [и др.]. Международная экономика [Текст]: учебник / В.П. Кулаков, М.В. Кулаков. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 474 с. – С. 15.

6. Фомичев, В.И. Международная торговля [Текст]: учебник; 2-е изд., перераб. и доп. / В.И. Фомичев. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 446 с. – 4 с.

7. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (18) 2009 / 2: 35 – 47

8. Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 35 Mart – Nisan 2013, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası, Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – Kırgızistan.

9. Hameed, Abid, A. Chaudhary ve Y. Khan (2005), “The Growth Impact of Exports in South Asian Countries” The Pakistan Development Review, Volume:44, Issue: 4.